

ISSN 1991-3494

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

1944 ЖЫЛДАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С 1944 ГОДА
PUBLISHED SINCE 1944

3

АЛМАТЫ
АЛМАТЫ
ALMATY

2016

МАМЫР
МАЙ
MAY

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

М. Ж. Жұрынов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы :

биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Айтхожина Н.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байтулин И.О.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Берсімбаев Р.И.**; хим. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Газалиев А.М.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Дүйсенбеков З.Д.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Елешев Р.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қалменов Т.Ш.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; экон. ғ. докторы, проф., ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішев М.Е.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішева З.С.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Абсадықов Б.Н.** (бас редактордың орынбасары); а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Баймұқанов Д.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Давлетов А.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қалимолдаев М.Н.**; геогр. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Медеу А.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Мырхалықов Ж.У.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Огарь Н.П.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таткеева Г.Г.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Үмбетаев И.**

Р е д а к ц и я к е ñ е с і :

Ресей ҒА академигі **Велихов Е.П.** (Ресей); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Гашимзаде Ф.** (Әзірбайжан); Украинаның ҰҒА академигі **Гончарук В.В.** (Украина); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Джрбашян Р.Т.** (Армения); Ресей ҒА академигі **Лаверов Н.П.** (Ресей); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Москаленко С.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рудик В.** (Молдова); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Сагян А.С.** (Армения); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Тодераш И.** (Молдова); Тәжікстан Республикасының ҰҒА академигі **Якубова М.М.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА корр. мүшесі **Лупашку Ф.** (Молдова); техн. ғ. докторы, профессор **Абиев Р.Ш.** (Ресей); техн. ғ. докторы, профессор **Аврамов К.В.** (Украина); мед. ғ. докторы, профессор **Юрген Аппель** (Германия); мед. ғ. докторы, профессор **Иозеф Банас** (Польша); техн. ғ. докторы, профессор **Гарабаджиу** (Ресей); доктор PhD, профессор **Ивахненко О.П.** (Ұлыбритания); хим. ғ. докторы, профессор **Изабелла Новак** (Польша); хим. ғ. докторы, профессор **Полещук О.Х.** (Ресей); хим. ғ. докторы, профессор **Поняев А.И.** (Ресей); профессор **Мохд Хасан Селамат** (Малайзия); техн. ғ. докторы, профессор **Хрипунов Г.С.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК

М. Ж. Журинов

Редакционная коллегия:

доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Н.А. Айтхожина**; доктор ист. наук, проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **И.О. Байтулин**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Р.И. Берсимбаев**; доктор хим. наук, проф., академик НАН РК **А.М. Газалиев**; доктор с.-х. наук, проф., академик НАН РК **З.Д. Дюсенбеков**; доктор сельскохоз. наук, проф., академик НАН РК **Р.Е. Елешев**; доктор физ.-мат. наук, проф., академик НАН РК **Т.Ш. Кальменов**; доктор фил. наук, проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; доктор экон. наук, проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Е. Абишев**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **З.С. Абишева**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.Н. Абсадыков** (заместитель главного редактора); доктор с.-х. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Д.А. Баймуканов**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А.Е. Давлетов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Н. Калимолдаев**; доктор геогр. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А. Медеу**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.У. Мырхалыков**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Н.П. Огарь**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Г.Г. Таткеева**; доктор сельскохоз. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **И. Умбетаев**

Редакционный совет:

академик РАН **Е.П. Велихов** (Россия); академик НАН Азербайджанской Республики **Ф. Гашимзаде** (Азербайджан); академик НАН Украины **В.В. Гончарук** (Украина); академик НАН Республики Армения **Р.Т. Джрбашян** (Армения); академик РАН **Н.П. Лаверов** (Россия); академик НАН Республики Молдова **С. Москаленко** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **В. Рудик** (Молдова); академик НАН Республики Армения **А.С. Сагиян** (Армения); академик НАН Республики Молдова **И. Тодераш** (Молдова); академик НАН Республики Таджикистан **М.М. Якубова** (Таджикистан); член-корреспондент НАН Республики Молдова **Ф. Лупашку** (Молдова); д.т.н., профессор **Р.Ш. Абиев** (Россия); д.т.н., профессор **К.В. Аврамов** (Украина); д.м.н., профессор **Юрген Аппель** (Германия); д.м.н., профессор **Иозеф Банас** (Польша); д.т.н., профессор **А.В. Гарабаджиу** (Россия); доктор PhD, профессор **О.П. Ивахненко** (Великобритания); д.х.н., профессор **Изабелла Новак** (Польша); д.х.н., профессор **О.Х. Полещук** (Россия); д.х.н., профессор **А.И. Поняев** (Россия); профессор **Моход Хасан Селамат** (Малайзия); д.т.н., профессор **Г.С. Хрипунов** (Украина)

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан». ISSN 1991-3494

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5551-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18.

www: nauka-nanrk.kz, bulletin-science.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2016

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

M. Zh. Zhurinov,
academician of NAS RK

Editorial board:

N.A. Aitkhozhina, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **I.O. Baitulin**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **R.I. Bersimbayev**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **A.M. Gazaliyev**, dr. chem. sc., prof., academician of NAS RK; **Z.D. Dyusenbekov**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **R.Ye. Yeleshev**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **T.Sh. Kalmenov**, dr. phys. math. sc., prof., academician of NAS RK; **A.N. Nysanbayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Ye. Abishev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.S. Abisheva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.N. Absadykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK (deputy editor); **D.A. Baimukanov**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baytanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A.Ye. Davletov**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.N. Kalimoldayev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Medeu**, dr. geogr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.U. Myrkhalykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **N.P. Ogar**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **G.G. Tatkeeva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **I. Umbetayev**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK

Editorial staff:

E.P. Velikhov, RAS academician (Russia); **F. Gashimzade**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **V.V. Goncharuk**, NAS Ukraine academician (Ukraine); **R.T. Dzhrbashian**, NAS Armenia academician (Armenia); **N.P. Laverov**, RAS academician (Russia); **S.Moskalenko**, NAS Moldova academician (Moldova); **V. Rudic**, NAS Moldova academician (Moldova); **A.S. Sagiyan**, NAS Armenia academician (Armenia); **I. Toderas**, NAS Moldova academician (Moldova); **M. Yakubova**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **F. Lupaşcu**, NAS Moldova corr. member (Moldova); **R.Sh. Abiyev**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **K.V. Avramov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine); **Jürgen Appel**, dr.med.sc., prof. (Germany); **Joseph Banas**, dr.med.sc., prof. (Poland); **A.V. Garabadzhiu**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **O.P. Ivakhnenko**, PhD, prof. (UK); **Isabella Nowak**, dr.chem.sc., prof. (Poland); **O.Kh. Poleshchuk**, chem.sc., prof. (Russia); **A.I. Ponyaev**, dr.chem.sc., prof. (Russia); **Mohd Hassan Selamat**, prof. (Malaysia); **G.S. Khripunov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine)

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 1991-3494

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of Information and Archives of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan N 5551-Ж, issued 01.06.2006

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

<http://nauka-nanrk.kz/>, <http://bulletin-science.kz>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2016

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

THE NATURE OF THE MORAL AND PHILOSOPHICAL CONFLICTS

N. B. Akysh

Institute of Literature and Art named after M. O. Auezov

Keywords: soviet authority, novel, imaginative literature, moral, writer, plot, character, idea, subject, philosophy.

Abstract. The article includes comprehensive analysis of the artistic parameters of the «Circle» novel by O.Sarsenbay which was awarded with the State Prize during the period of independence. The researcher pays particular attention to the methods of depicting the essence of conflict of moral and philosophical nature. Many of artistic achievements of the novel are also typical for modern Kazakh prose. At the same time, some shortcomings of the work have been indicated.

ӘОЖ 821.512.122-3

ИМАНДЫЛЫҚ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАРТЫСТАРДЫҢ ТАБИҒАТЫ

Н. Б. Ақыш

М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: кеңес үкіметі, көркем әдебиет, роман, жазушы, иман, сюжет, кейіпкер, идея, тақырып, философия.

Аннотация. Мақалада қазақтың белгілі прозашысы О.Сәрсенбайдың Мемлекеттік сыйлық алған «Шеңбер» романының көркемдік қырлары жан-жақты талданды. Зерттеушінің басымырақ көңіл бөлгені – имандылық-философиялық контекстер табиғатының берілу әдістері. Бүгінгі қазақ прозасына тән көркемдік табыстарымен бірге романның жекелеген кемшіліктері де атап өтілген.

Жазушы Оразбек Сәрсенбаевтың «Шеңбер» атты романы да бір кездері Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлығына ие болған кесек туындылардың бірі. Мемлекеттік сыйлыққа ие болғанына малданып, көркем әдебиетке қойылатын тиісті талаптардың бәрін бағындырып үлгірген шығарма десек, асыра бағалауға ұрынып қалуымыз да мүмкін. Негізгі кемшілігі – көп қаламгерлердің шығармашылығына тән шұбалаңқылық, кейде ұсақ-түйек жағдаяттарды қазбалап кетушілік.

Бірақ уақыт жағынан алғанда өзімен деңгейлес жазылған көптеген заманауи романдармен салыстырып қарағанда, туындының көркемдік бітімі әдебиеттің негізі талаптарымен үйлесім тауып жататын оңды тұстары басым. Түрлі пландағы әлеуметтік, моральдық және психологиялық тартыстардың көрініс табуы, характерлер қақтығысындағы ірілік, замана бедерін білдіретін кейіпкерлер образдарының айқындығы, дәуір шындығының реалистік елесі тәрізді көркемдік көрігін қыздыратын ұтымды атрибуттар – романның жеткен эстетикалық биігін біршама айқындайтын оңды нышандар. Бұлардың бәрін тұтастай салыстыра, сабақтастыра қараған күнде романның көркемдік болмысы әжептәуір жоғарылап қалатыны сөзсіз.

Бас қаһарман Токтарбай Арыстанбеков – Кеңес дәуірінде жиі кездесетін орта лауазымдық деңгейдегі басшылардың бірі ретінде типтік деңгейге көтеріле алған. Алдымен облыстық ауыл шаруашылығы басқармасының бастығы ретінде оқиғалар сахнасынан көрінетін ол кейін бір

ауданның атқару комитеті төрағасына ауыстырылады. Сол жерде адал қызмет атқарып жүрген оны облысты басқарып отырған досының қалауымен облыстық атқару комитетінің төрағалығына жоғарытылудың рет келеді. Бірақ қызмет бабында болмаса жалпы билік атаулының ләззатына онша қызықпайтын Тоқтарбай сол жұмыс істеп жүрген аудандағы партия комитетінің бірінші хатшылығы қызметінде қалғанды қалайды. Бұл – аудандық масштабтағы ең жоғары басшылық деген сөз.

Романның фабуласы осы қаһарманның қызмет бабындағы түрлі адамдармен қарым қатынасын қалай құратынын көрсетуден, жекелеген проблемаларды шешу барысындағы әрекеттерін суреттеуден тұрады. Романның мазмұнын байытып, әлеуметтік астарын терендетіп тұрған басты көркемдік атрибуттар – сол әрекеттер мен пікірлердің дамуы барысындағы, септесу қисынындағы толассыз қайшылықтар. Алдыға көркемдік мақсат етіп қойған жазушының діттеген жеріне жететін тұсы да осынау ұстанымдар төңірегінде. Айқынырақ етіп айтатын болсақ, шырғалаң оқиғалардың арасынан бой көрсетіп жататын түрлі рангадағы кейіпкерлердің ешқайсысы да шөп басын сындырмастан бостан босқа жүрген жоқ. Қай-қайсысы болсын шығарманың орталық фабуласының қанатын жайып, кенеюіне, өркендей дамуына, қайшыласқан ой-пікірлер мен әрекеттердің одан арман түйінделіп, шиеленісуіне я болмаса тарқатылатын межелі жеріне дейін тақата түсуіне себепші. Автордың түпқазық тұжырымынан, көлденеңдеп келіп, өзекті мәселеге айналып кететін ситуациялардан тысқары қалып жатқан кейіпкер жоқтың қасы десе де болғандай. Олардың қай-қайсысы да белгілі бір рөл, көркемдік жүк арқалап, туындының көркемдік тұғырын тіктей түсуіне қызмет етіп жатады.

Далия жайылып кеткен сюжеттер мен мазасыз ойлардың басын біріктіре, шиыра айтқанда, көркемдік түйіннің жұмыла селбесіп жататын жері де осы. «Далия» деген сөзді қолданып отырған себебіміз – бұл ұғым роман болмысының кең тыныстылығынан, мазмұнындағы панорамалық жүйенің ауқымдылығынан келіп туындайды. Бірінің проблемасына сырттай болса да, екіншісі еріксіз араласып жататын, былайша айтқанда өзара органикалық тірі байланысқа түскен мінез-құлқы саналуан кейіпкерлер қатарының өзі бірсыпыра. Олардың кейбірінің логикалық немесе идеялық жағынан өзара алшақ жатқандай болып көрінуі бір қарағанда ғана. Ал әрқайсысының сыры мен жырына, қиял-қисысына, жан сезіміне қарап, үңіле түссеңіз, олардың басым көпшілігінің автор жоспарлап қойған ортақ ұстанымға қызмет ететінін байқар едіңіз.

Әдепкіде облыстық ауылшаруашылығы басқармасының бастығы лауазымында көрінетін Тоқтарбай Арыстанбеков кейін аудандық атқару комитеті төрағасы, онан кейін сол ауданның партия комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарады. Бұқара жұртшылықтың хал-ахуалын жақын жерден біліп тұратын елеулі де ұйымдастырушылық қабілеті мойындалған іскер басшы. Ешкімге бұра тартпайтын, жерлестік, рулық сезімінен аулақ, мүмкіндігінше жан дүниесі таза-лыққа, адалдыққа бейім басшы.

Сөйте тұрып жазушы оны кемшілік атаулыдан ада, мінсіз ұлық деңгейіне дейін көтеріп, жасанды ұстанымның соңына түсіп кетпеген. Басқа әріптестеріне қарағанда, жайбасарлау, таза қазақи психологияға індетте мән бермейтіндіктен, кадрлар арасында құйқылжып жататын нәзік қарым-қатынастардың табиғатына да бойлай бермейді. Оның осындай «осал» тұстарын аңдаған қарсыластары аяқтан да шалып, неше рет сүріндіріп те жіберген.

Бірақ қандай дағдарысты ситуациялардан да алып шығып жататын сәттіліктің себепшісі – бұл кейіпкердің қызметке деген принципті көзқарасынан айнымайтын тиянақтылығы, адалдығы мен табандылығы тәрізді адами қасиеттері. Бас қаһарман Тоқтарбай Арыстанбековтен басқа мінез-құлқы жете ашылып, өмірлік ұстанымдары айқындалған кейіпкерлер қатарында атауға лайықтылары – облыстық прокурор Хансейітов, Қуандария аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Аббас Өтениязов, марқұм Шерәлінің қайын атасы, көкірегі даңғыл болса да, қырсықтығы да қоса жүретін Нысанбай шал, Шерәлінің жесірі Сәбира, «Гигант» колхозының төрағасы, бұрынғы партизан Әлібек Аппақов, облыстық партия комитетінің бірінші Мүбәрак Құснидинов, облатком төрағасы Ермахан Жарбосынов, бірінші автобазаның директоры Ақтай Жаһилов, ауаткомның бірінші орынбасары Тәукеева, екінші орынбасары, бейпілауыз, ішікіш Айтуаров, балабақша меңгерушісі Сәлима Жолдыбаева, «Ара» журналының бас редакторы Қоңқай Түркістани, облыстық қауіпсіздік басқармасының бастығы Захарян, сақалсыз шал, арызқой Арысбаев, байланыс бөлімшесінің бастығы Қаһарманов, Тоқтарбайдың жұбайы Қыздаркүл, Тоқтарбайдың көлік жүргізушісінен

көмекшісіне дейін өскен, өжет те аңғал Сансызбай, өзінің айтуынша «тірі Нартай» болып саналуға тиісті әнші Мұсылманқұлов.

Көлемді туындының ішінде осы аталған кейіпкерлердің сыртқы болмыстары ғана емес, ішкі жан дүниелері де оқырманға елестей алатындай деңгейде ашылған. Бұлар – тіршіліктің қым-қиғаш тарам-тарам жолдарында әр түрлі себептермен бір бірімен тоқайласып қалып жататын немесе қатар өмір сүріп келе жатқан әрқилы ел адамдары. Олардың жеке бастарының бітімдері ғана емес, бір бірімен ара қатынастарының дамуы үдерістерінің, түсінісу эволюциясының өрбу сипаттары да көбінесе дерлік табиғи. Бір сөзбен айтқанда, осы кейіпкерлер арқылы О.Сәрсенбайдың «Шеңбер» романында өз дәуіріндегі қазақ қоғамының тұтастай бір панорамасы жасалған деп тұжырымдаудың қисыны келеді. Бұл арада «панорама» деген сөзді бет алды қолдана беруге болмайтынын, көркемдік жағынан ақсап жататын шығармалардың сыни-ғылыми талдаудың өзегіне айнала алмайтынын, сондықтан да олардағы кейіпкерлер қатарын бұлайша нақты бағалауға келмейтінін қаперге салғанның артықтығы жоқ шығар.

Жазушы Қалихан Ысқақ өзінің «Бүгінгі прозада сурет жоқ» деген мақаласында: «Бүгінгі прозада сурет жоқ. Баяндау, айта беру басым. Сөзбенен сурет салу жетіспейді. Көз алдыға елестейтін нәрсе сурет қой. Проза – тілменен, сөз өнерімен сурет салу. Онсыз бүгінгі кейіпкердің мінезі, заманның болмысы, уақыттың лебізі ашылмайды» [2] деп ашық айтқан болатын. Осы тұрғыдан алғанда, О.Сәрсенбай шығармаларынан бейнелі тіркестермен салынған әрқилы суреттерді көре алатынымыз сөзсіз.

Жазушы кейіпкерлердің диалектикалық болмысын іс-әрекеттер арқылы бейнелеу барысында белгілі бір ситауацияны, сондағы айтылар идеялық ишараны қорытындылай келіп, авторлық ремаркамен қосымша түсініктермен тиянақтауға ықыласты. Мына төмендегі мысалдар сондай шығармашылық ізденіс пен көркемдік ұстанымның бір қырын көре аламыз:

«Тоқтарбай болса, айран-асыр: қапелімде қай сезімнің жетегінде кеткенін білмейді. Әйтеуір әнеукүнгі пленумда сөйлеген қисық сөзінің ақыры осындай хикметке әкеліп соққаны айдан анық еді. Ақиқатты айтқаны үшін сонда бұлар мұны артта қалған ауданға «жер аудармақ» екен ғой» [1, 84-б.].

«Тоқтарбай Мүбәрәктің бір басына жетерлік айла-амалы барын бұрыннан білуші еді» [1, 157-б.].

«Хансейітов бірден Жаһиловты «өкіртіп» мақтауға кірісті» [159-б.].

«Тозақ жеті түрлі болады, мүсәпірім... Жаһаннам, Иазы, Жахим, Хатмат, Сағир, Сахр, Хауа» (251), «Манифесті жазған Арысбаев» [1, 257] тәрізді ылғи да баяндау рәуішті қосымша түсініктер осындай жазушылық машықтың мысалдары.

«Бірақ жүлдеден құр қалған Сәлима сұлу қатты бүлініп, делегация басшысының көз алдында төңтеріс мінез көрсетті» [1, 392-б.].

Ауаткомның төрағасының орнына Айтуаровты емес, Тәукееваны ұсыну – облыстық партия комитетінің төрағасы Мүбәрәктің пәрмені.

Қулық-сұмдығының арқасында мол дәулетке кенелген Жаһилов ақырында түрмеге түскенімен, оны қолдаушылардың құрдан құр босқа қарап жатпағаны байқалады. Соның бір мысалы – романның аяғында Радикулит тәрізді бұзықтардың ауданның бірінші хатшысы Тоқтарбайға иенде жолығып, әлімжеттік, тіпті қаскүнемдік жасағысы келуі. Бұл эпизод романның басында облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы бастығының орынбасары Шерәлі Дүйсенбаевтың жұмбақ қазасын еске салады. Аяқ астынан басына төнген қатерден хатшыны аман-есен алып шығатын – қасындағы көмекшісі Сансызбай. Егер ол болмағанда бас қаһарманның өміріне қауіп бұлтының үйіріліп, марқұм Шерәлінің жолын құшуы анық еді.

Талданып отырған осы романды тайпалған жорғадай төрт аяғынан тең түскен мінсіз туынды десек, артық бағалауға ұрынып, оқырмандар алдында кінәлы болып қалуымыз да да ғажап емес. Қайталап еске салғанда, негізгі міні – бас-аяғы жұмырланып келетін ширақтықтың жетіспеуінде. Кейбір тұстары оқырмандардың жекелеген категориялары үшін шұбалаңқы болып көрінуі әбден ықтимал.

Талдау барысын шиыра келіп түйіндегенде, О.Сәрсенбайдың «Шеңбер» романын қазақ еліндегі орта және төменгі эшелондағы басшылық қызметінің адами факторларын әр қырынан ашып, психологиялық-моральдық тұрғыдан тереңдей көрсеткен, қыртысын қопарып жеткізе алған әлеуметтік салмағы терең шығарма деп қабылдай аламыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Сәрсенбай О. Шығармалары. Шеңбер: Роман. – Алматы: Қайнар баспасы, 2011. – Т. 5. – 400 б.
[2] Ысқақ Қ. Бүгінгі прозада сурет жок // Қазақ әдебиеті. – 2011. – № 10. – 3 наурыз.
[3] Нұрғалиев Р. Әдеби тұлға. Телағыс. Әдеби дәстүр мен әдеби даму: Монография. – Алматы: Жазушы, 1986. – 440 б.

REFERENCES

- [1] Sarsenbay O. Shygarmalary. Shengber: Roman. Almaty: Kainar, 2011. Vol. 5. 400 b.
[2] Ysqaq Q. Bugingi prozada suret zhok // Qazaq adebieti. 2011. N 10. 3 nauryz.
[3] Nurgaliyev R. Adebı tulga. Telagys. Adebı dastur men adebı damu: Monographiya. Almaty: Zhazushy, 1986. 440 b.

ПРИРОДА МОРАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ КОНФЛИКТОВ**Н. Б. Акыш**

Институт литературы и искусства им. М. Ауэзова, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: советская власть, роман, художественная литература, мораль, писатель, сюжет, герой, идея, тема, философия.

Аннотация. В статье всесторонне анализируются художественные параметры романа О. Сарсенбая «Круг», получившего Государственную премию в годы независимости. Исследователь особенно уделяет внимание на методы отображения сути конфликта морально-философского характера. Многие художественные достижения романа присущи и современной казахской прозе. Вместе с тем указаны отдельные недостатки данного произведения.

Поступила 05.05.2016 г.

**Publication Ethics and Publication Malpractice
in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the described work has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the Cross Check originality detection service <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/ru/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Д. С. Аленов*
Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 24.05.2016.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
11,5 п.л. Тираж 2000. Заказ 3.